

МИРОШНИЧЕНКО НАТАЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ОЗНАК СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У кримінальному законодавстві України зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності. Особа вважається такою, що досягла цього віку, з початку наступної доби після дня народження. КК України також встановлює знижений вік кримінальної відповідальності за окремі, перераховані безпосередньо в законі, злочини. Передбачений у КК перелік злочинів, за які настає відповідальність із 14 років, є вичерпним. При визначенні віку, з досягненням якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за основу береться рівень свідомості людини, її здатність розуміти характер вчинених нею дій, їх суспільну небезпеку, а також можливість керувати своїми діями. Вік формалізовано в законі відносно вказаних показників. Якщо за обставинами справи, є сумніви відносно розумового та психічного розвитку особи, суд призначає експертизу.

Крім віку, обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є також осудність. Суб'єктом злочину може бути лише осудна (ч. 1 ст. 19 КК) або обмежено осудна (ст. 20 КК) особа. Осудність – це здатність особи при вчиненні злочину усвідомлювати протиправний характер своїх дій, передбачати їх наслідки та керувати своїми діями.

Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що тільки осудна або обмежено осудна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин. Злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи. Отже, в зміст осудності включається здатність особи на момент вчинення злочину усвідомлювати фактичні об'єктивні ознаки діяння, обстановку, час, місце вчинення та суспільно небезпечні наслідки, а також здатність свідомо керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля об'єднанні між собою й визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації.

Обмежено осудна особа внаслідок наявного в неї психічного розладу не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними. Визнання особи обмежено осудною не виключає кримінальної відповідальності, однак враховується судом при призначенні покарання та може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (заходів безпеки). До обмежено осудної особи, поряд із покаранням, може бути застосоване надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Питання про можливу неосудність особи виникає тільки у зв'язку із вчиненням нею суспільно небезпечного діяння.

На практиці питання про неосудність виникає тільки при наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Не будь-яке психічне захворювання впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати своїми вчинками. Осудною може бути не тільки психічно здорова людина, але й та, що страждає яким-небудь психічним захворюванням, однак за умови, що на момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії та могла керувати ними. Осудність є передумовою кримінальної відповідальності. Осудність має види: обмежена осудність, вікова осудність, спеціальна осудність. Так, обмежена осудність передбачає, що особа під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними через наявний у неї психічний розлад. Вікова осудність передбачає відставання у розумовому розвитку, не пов'язане з психічною хворобою. У цих випадках особа визначається суб'єктом злочину. Вважаємо за необхідне визначити в КК види осудності.

Зі станом осудності пов'язана реалізація цілей кримінального покарання, яке є не тільки карою за вчинений злочин, але й спрямоване на виправлення засуджених, а також попередження вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншим особами.

Тільки осудні особи здатні правильно усвідомлювати сутність вчиненого злочину.

Сукупність таких ознак, як вік і осудність, є підставою для визнання суб'єкта злочину елементом складу злочину.

Поняття неосудності визначає сукупність умов, що включають кримінальну відповідальність особи внаслідок порушень його психічної діяльності, викликаних психічною хворобою. У законі поняття неосудності визначається за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) і юридичного (психологічного).

У КК України юридичний критерій виражено двома ознаками: 1) інтелектуальною – особа не могла усвідомлювати свої дії; 2) вольовою – особа не могла керувати своїми діями. Під «своїми діями» тут розуміється не будь-яка поведінка душевнохворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії (бездіяльність), які передбачені певною статтею КК.

Особа може бути визнана неосудною, якщо встановлена одна з медичних та одна з юридичних ознак. Неосудна особа не притягається до кримінальної відповідальності. До неосудної особи застосовуються примусові заходи медичного характеру. Їх вид залежить від тяжкості та характеру захворювання, тяжкості вчиненого діяння та ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб.

Із веденням у КК України поняття кримінального проступку, як виду кримінального правопорушення, виникає питання відносно можливості застосування примусових заходів медичного характеру до неосудних осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння з ознаками проступку. Вважаю, що примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані до таких осіб із зарахуванням їх небезпечного стану та характеру захворювання. Але госпіталізація таких осіб можлива у закладах із звичайним або посиленням наглядом, тому що у закладах із

суворим наглядом можуть перебувати лише особи, що вчинили діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а це вже діяння, що мають ознаки злочинів.

Спеціальними суб'єктами визнаються суб'єкти, що володіють конкретними особливостями, зазначеними в диспозиції статті, тобто ті, які крім необхідних загальних ознак (осудність, досягнення певного віку) додатково мають спеціальні (особливі) ознаки. Отже, ознаки спеціального суб'єкта завжди доповнюють загальне поняття й тому вони завжди є додатковими.

Визнаючи кримінальну відповідальність за деякі злочини, законодавець звужує коло можливих суб'єктів. Це обумовлене тим, що деякі злочини (військові, службові злочини) можуть бути вчинені не кожною осудною особою, що досягла певного віку, а лише тими особами, які виконують спеціальні функції за характером своєї роботи або займаної посади. Склади злочинів, у яких передбачена відповідальність зазначених осіб, називають складами із спеціальним суб'єктом. Особливістю спеціального суб'єкта є його службове становище або професія (військовий, робітник правоохоронного органу, службова особа), демографічні дані (а не природні якості, які властиві людині, не психологічні риси, що сформувалися в процесі життєдіяльності). При цьому визначення певних категорій осіб спеціальними суб'єктами обумовлене не їх положенням (принцип рівності виключає нерівну відповідальність за однакові злочини), а тим, що ці особи внаслідок займаного положення можуть вчинити такі злочинні діяння, які не можуть бути вчинені іншими особами. Склади злочинів зі спеціальним суб'єктом підкреслюють тісний зв'язок, який існує між об'єктом, об'єктивною стороною та суб'єктом злочину.

Звужуючи коло відповідальних осіб у складах зі спеціальним суб'єктом, законодавець звичайно вказує на це в диспозиції статті. В інших випадках зі змісту статті випливає, що суб'єкт злочину спеціальний.

Не службові особи не можуть бути піддані відповідальності як виконавці по статтях про службові злочини. Не всі злочини, суб'єктами яких є службові особи, відносяться до службових злочинів. Так, до злочинів проти виборчих і трудових прав громадян віднесена стаття 172 КК України, що передбачає відповідальність за грубе порушення законодавства про працю.

Це пояснюється тим, що спеціальний суб'єкт не є єдиною визначальною ознакою для складу злочину. Вирішальне значення для визначення природи злочину та віднесення до того або іншого розділу КК має об'єкт злочину.

Ознаки, що характеризують спеціальних суб'єктів, можуть бути класифіковані в такий спосіб: 1) ознаки, що характеризують державно-правове положення особи (іноземець, особа без громадянства); 2) ознаки, що характеризують професійне положення; 3) ознаки, що характеризують службове положення, особливі якості виконуваної роботи; 4) демографічні ознаки – стать, вік, родинні відносини.

Невідповідність ознак, що характеризують суб'єкта злочину, ознакам, передбаченим диспозицією статті, виключає відповідальність за цією статтею. В інших же випадках ознаки спеціального суб'єкта в самому законі прямо не вказуються, але вони безпосередньо впливають з його змісту. Так, у статті 371 КК прямо не зазначено, хто є суб'єктом завідомо незаконного арешту, затримання або привиду. Однак шляхом тлумачення закону неважко встановити, що суб'єктом даного злочину можуть бути тільки ті працівники правоохоронних органів, які наділені правом здійснювати арешт, затримання або привід. В злочинах проти правосуддя спеціальний суб'єкт передбачений також у ст. 372, 373, 374, 375 КК. Суб'єктами військових злочинів можуть бути військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

Викладенне дозволяє зробити висновок, що правове значення загальних і спеціальних ознак суб'єкта злочину неоднаково. Відсутність хоча б однієї з загальних ознак суб'єкта означає разом з тим і відсутність складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта в певній мірі є обмежувальними, тому що вони визначають, що той або інший злочин може вчинити не будь-яка, а тільки така особа, яка володіє певними ознаками. Тому особи, що не володіють такими ознаками, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, тому що вони не є суб'єктами цього складу злочину. Такі особи або взагалі не несуть кримінальної відповідальності, або відповідають за злочини, які може вчинити будь-яка особа (загальний суб'єкт). Визначення спеціального суб'єкта поряд із поняттям загального суб'єкта достатньо надати тільки в Загальній частині КК. Не має необхідності дублювати один із видів спеціального суб'єкта в службових злочинах, тому що службова особа як суб'єкт зустрічається і в інших розділах Особливої частини КК, крім того, службова особа є різновидом спеціального суб'єкта.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, проступок, суб'єкт, вік, осудність, неосудність, примусові заходи медичного характеру, спеціальний суб'єкт.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, проступок, субъект, возраст, вменяемость, невменяемость, принудительные меры медицинского характера, специальный субъект.

Key words: criminal offense, crime, misdemeanor, subject, age, conviction, insanity, coercive measures of a medical nature, special subject.